

*Заремський М.Й.
Глухівський державний
педагогічний університет
ім.О.Довженка*

**ПЕРЕКЛАДАЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ
ЯКОВА КОЗЕЛЬСЬКОГО – ВИДАТНОГО
ПРЕДСТАВНИКА УКРАЇНСЬКОГО
ПРОСВІТНИЦТВА XVIII ст.**

XVIII століття, а особливо його друга половина, пов'язане з розробкою просвітницької філософії в Україні. Цей період позначений активною діяльністю популяризаторів ідей найвизначніших представників французького та німецького просвітництва – Вольтера, Руссо, Гельвеція, Гольбаха, Х.Вольфа та його учня Х.Баумейстера, І.Канта. Ведеться велика робота по перекладу з європейських на російську (через фактичну заборону наукових публікацій українською мовою) як філософських, так і художніх творів, особливо людинознавчої, етико-гуманістичної проблематики.

Головним критерієм та «осьовою координатою» Просвітництва як духовно-історичного явища є його особливе ставлення до гносеологічних і соціальних потенцій людини: це прославлення розуму, утвердження безмежності людського пізнання як запоруки здійснення гуманістичних ідеалів, певне розуміння людини і суспільства. Вихідною тезою просвітницької філософії було те, що людина сама по собі за своїми внутрішніми задатками і здібностями є розумною істотою, яка може усвідомити власні можливості й організувати суспільний лад на раціональних засадах. На злеті XVIII століття, у 1784 р., в роботі «Відповідь на питання, що таке Просвітництво?» І.Кант пропонував розглядати Просвітництво як необхідну історичну епоху розвитку людства, сутність якої полягає в широкому використанні людського розуму для реалізації соціального прогресу.

Отже, акцент саме на перекладацькій діяльності (переклади з французької, німецької, англійської, латини) у ранній період формування філософської системи (до речі, «першої російської системи філософії», – за оцінкою видатного історика філософії глухівчанина Якова Миколайовича Колубовського) чи не найавторитетнішого і значнішого (вже за оцінками нашого сучасника вченого-філософа Вілена Сергійовича Горського [9]) представника просвітницької філософії XVIII ст. Якова Козельського є цілком природним та органічним. Виходець з українського козацтва, він упродовж навчання в Києво-Могилянській академії (закінчив клас риторики), гімназії при Академічному університеті, а потім і в самому університеті в Петербурзі, викладацької роботи в Артилерійському та інженерному шляхетському кадєтському корпусі,

служив в Сенаті поступово напрацьовував матеріал для викладу оригінальної і надто нетипової для тодішньої російської імперської науки фундаментальної праці «Філософічні пропозиції» (1768), де подано цілісний комплекс філософських знань свого часу – від розуміння філософії, її місця у культурі, а також найважливіших проблем онтології, гносеології, феноменології, психології, логіки та етики до (що надзвичайно цінно) соціальної філософії.

Кладучи в основу соціальної філософії просвітницьку теорію природного права і договірної походження держави, Я.Козельський першим у суспільній думці Російської імперії піддав критиці спроби виправдати кріпацтво і обґрунтував виправдання «права на помсту». Ось чому, на наш погляд, у 1770 році його було й направлено (фактично, заслано) до міста Глухова для служби в Малоросійській колегії, де аж до 1778 року він виконував суто чиновницькі функції, не маючи можливостей розвинути, а тим паче опублікувати задекларовані у «Філософічних пропозиціях» думки.

Перші літературні спроби Козельського як перекладача датовані 1764 роком. Використовуючи перекладні твори (насамперед – суспільно-історичного характеру, які відображають його суто просвітницький інтерес до політичних питань), свої примітки та передмови до них (деякі з них надруковані у двотомному виданні 1952 року «Вибрані твори російських мислителів другої половини XVIII століття» [13]), український філософ пропагує просвітницько-демократичні ідеї, постійно задекларовує своє кредо мораліста, ученого-енциклопедиста. Одна за одною в цей час виходять трагедія англійського драматурга XVII ст. Томаса Отвея «Заколот проти Венеції» та перша частина «Історії про зміни, що відбувалися у Швеції» Рене Обера Верто д'Обефа (у перекладі Козельського прізвище читається як «Вергут»). Повна назва цих російськомовних перекладів – цілком у стилі XVIII століття: «Возмущение против Венеции. Трагедия, сочиненная господином Отваем, а с немецкого языка на российский переведена Артиллерийского и инженерного шляхетного корпуса поручиком Яковом Козельским». – СПб., 1764, та «История о переменах, происходивших в Швеции в рассуждениях веры и правления, сочиненная аббатом Вертотом, королевской французской Академии надписей и словесных наук членом, а с французского на российский переведенная артиллерии капитаном Яковом Козельским», ч.1, СПб., 1764; другий том цього твору вийшов вже у наступному році.

Томас Отвей (1651 або 1652-1685) – англійський драматург, у молодості не дуже успішний актор. У драматургії Отвея найбільш відомою саме й була перекладена Я.Козельським трагедія «Venice Preserved, or a Plot Discovered» – «Спасенная Венеция, или раскрытый заговор», 1682. Як бачимо, навіть у

назву твору перекладач вніс суттєві зміни, які, на його думку, повинні були точніше відтінити його зміст. У трагедії Отвей завершив розпочату Девенантом лінію англійського передкласицизму, який ґрунтовно і всебічно, з великою кількістю відтінків та нюансів, розробляв характери, водночас нехтуючи пристрасно як своєрідним нервом усіх трагедій.

Можна допустити, що вибір трагедії Т.Отвея «Заколот проти Венеції» був обумовлений висловлюванням автора про тиранію аристократії та її байдужість до блага держави. У передмові Козельський висловлює свої переваги прози перед віршами, які він скептично розцінює як «трудный и принужденный род писания». Основний інтерес для нього мають тема та зміст: «Хорошая материя хотя стихами или прозою, только ясно написанная, любопытному читателю всегда приятна быть может...».

Рене Обер Верто д'Обеф (Vertot d'Auboeuf) – французький історик, монах ордена капуцинів, згодом – премонстрантів. Відомим став завдяки своїй «Histoire des revolutions de Portugal» (Париж, 1680 і 1689) і особливо написаній надзвичайно живою мовою «Histoire des revolutions de Suede» (Париж, 1696), на яку звернув увагу, поставивши за мету обов'язково її перекласти і довести її зміст до читаючої російської публіки, Яків Козельський. Тут варто звернути увагу на завуальований, закамфльований характер назви твору у версії українського мислителя у порівнянні з оригіналом: «Історія про зміни, що відбувалися у Швеції в міркуваннях віри та правління...» замість «Історія революції у Швеції».

Книгу Р.Верто д'Обефа (1764-1765. Ч. 1-2) Козельський рекомендує читачеві не лише за точний і живий опис «важливих випадків», але й за «праведне і безпристрасне міркування про всіх в історії людей». Він різко висловлюється проти війни як суспільного зла і виступає за секуляризацію церковних багатств, полемізує з Гольбергом з приводу оцінок правителів-завойовників, протиставляючи їм добрих – «батьків-економістів» свого народу. Знаходять у коментарях Козельського відображення й такі теми, як «предрассуждение народное» (громадська думка), співвідношення цивілізації та доброчесності тощо. Шведську систему правління Козельський оцінював доволі скептично. У примітках до твору Верто він підкреслив слабкість країни, де королівську владу «крадуть» дворянство і духовенство. Як бачимо, у цей період український мислитель ще повністю стоїть на позиціях підтримки освіченого абсолютизму як найдосконалішої форми правління.

Дуже інтенсивною була літературна праця Я.П.Козельського й упродовж 1765-1766 років. Один за одним з'являються переклади творів Д.Е.Шоффена (1703-1773), у перекладі Я.Козельського прізвище читається як «Шофін» («История славных государей и великих генералов

с рассуждениями о их поступках и делах, собранная господином Шофином из сочинений Роллена, Кревиера и других, а с французского языка переведенная артиллерии капитаном Яковом Козельским». – СПб.: При Имп. Акад. наук 1765), переклад з латини «Початкових основ фортифікації» Хр.Вольфа («Начальные основания фортификации, сочиненные господином профессором бароном Вольфом, а с латинского переведенные артиллерии капитаном Яковом Козельским». – СПб., 1766) та перша частина «Історії датської» Людвіга Гольберга, яка в російському перекладі з'явилася саме завдяки нашому співвітчизникові («История датская, сочиненная господином Гольбергом, которую сократил и приписал к ней свои примечания артиллерии капитан Яков Козельский», ч.1. – СПб., 1765). Роком пізніше з'явилась друга частина перекладу Гольберга.

Віра Козельського у можливість освіченої монархії в той період відобразилась у деяких деталях, на які нам хотілося б звернути увагу читача: у виданні перекладів книг Д.Е.Шоффена «История славных государей» (1765; присвячена великому князю Павлу Петровичу) і К.-Ф.Мозера «Государ і міністр» (1766; присвячена Катерині II) в особі Павла Яків Козельський волів би бачити другого Нуму Помпілія, який поєднав «найвищу владу з філософією»; імператрицю наш перекладач і коментатор підносить до небес за турботи про благополуччя підданих і «возращение полезных знаний», висловлюючи надію, що при ній Росія буде жити «в тиші», «зникне ім'я жебрацтва і бідності». Позитивна програма Я.П.Козельського викладена надто поверхово і уривчасто, однак із роздумів та коментарів можна дізнатися, що наш співвітчизник виступає за встановлення твердих законів, дотримання правосуддя, нагороди за заслуги, а не за родові привілеї. Козельський закликає до рівномірного розподілу суспільної праці, зокрема за введення обов'язкового для всіх восьмигодинного робочого дня.

Викладацька і перекладацька діяльність Я.Козельського знаходить підтримку в Артилерійському та інженерному корпусі та у впливових осіб. У передмові до ч.1 книги Верто перекладач Козельський дякує генералові Олександрові Микитовичу Вільбоа – директорові навчального закладу, де викладав алгебру і механіку артилерії підпоручик, а згодом – поручик і капітан Яків Козельський – за сприяння у перекладах і літературній творчості; ч.2 присвячена Є.Наришкіній як великій поціновувачці читання. «Історія» Гольберга презентована Г.Г. і Ф.Г.Орловим, яким перекладач був зобов'язаний «милістю і благополуччям».

Твори Фрідріха Людвіга Гольберга (1684-1754) – геніального письменника Данії, «батька датської літератури», «датського Мольєра», автора

«Danmarks Riges Historie» (1732) були на той час в центрі уваги європейської громадськості з огляду, передовсім, на їх яскраво виражений гуманістичний характер. Перше, що впадає у вічі молодого науковця і перекладача Якова Козельського (це засвідчують його примітки та коментарі), – моральна оцінка подій минулого, ті моральні уроки, які потрібно винести з історії, помітити їх у часто прихованих, відретушованих вчинках і висловлюваннях «сильних цього світу», – винести заради блага людей та в їх інтересах. Минуле, таким чином, матиме, на його думку, певне морально-виховне значення – саме у тому сенсі, в якому це положення дещо пізніше формулював старший брат Кондільяка – відомий Габріель Бонно де Маблі: «Історія повинна бути школою моралі і політики».

Перекладач Козельський супроводжує текст Гольбера своїми зауваженнями, і зауваження ці іноді дуже ґрунтовні і широкі. При цьому вони не мають характеру фактичного коментаря, а є викладом політичних та моральних оцінок, що даються українським мислителем щодо тих людей і подій, про яких йдеться в тексті. За своїм задумом, за напрямком думки їх можна розцінити як сміливу оцінку вільнолюбцем історії царів і тиранів.

Звертає на себе увагу одна деталь, пов'язана як з періодом формування майбутньої філософської системи Козельського, так і з етапом його активної перекладацької діяльності. Тут найґрунтовніше узагальнення і оцінку творчого доробку Якова Козельського здійснив Яків Колубовський, – оцінку, яка повністю увійшла в статтю «Козельський» для Енциклопедичного словника Брокгауза і Ефрона: «Це – перша російська система філософії» [15]. Не долучаючись до дискусії щодо правомірності такої оцінки, звернемо увагу на певне різночитання з характеристики філософської системи Я.П. Козельського. Якщо Я.М.Колубовський зауважує, що «у теоретичній філософії Козельський наслідує Баумейстера, а в практичній – Монтеск'є, Гельвеція і особливо Руссо» [8], то Е.Л.Радлов, на відміну від Колубовського, вважає, що на творах Козельського відобразився «вплив Гельвеція в теоретичній частині, а в практичній німецьких філософів» [14].

Навряд чи варто протиставляти оцінки двох сучасників – Колубовського і Радлова стосовно впливів німецьких чи французьких мислителів на теоретичну і практичну філософію Я.Козельського: свої резони є у кожного дослідника історії філософії. Справа в тому, що вважати німецьку філософію лише чистою «грою розуму», відображенням духовних станів було б теоретичною помилкою. Те ж саме стосується абсолютизації практичних аспектів філософських систем, скажімо, французьких мислителів. Яскраво ілюструє потребу у виважених підходах здійснений і виданий Козельським переклад твору «Der Herr und der Diener» (Франкфурт, 1755)

Карла-Фрідріха Мозера (1723-1798) – «Государ і міністр», СПб., 1766, свого роду підручника для правителів держави, де автор пояснює обов'язки адміністратора і пред'являє до нього високі моральні вимоги. Ніхто не стане заперечувати, що вибір твору і автора для перекладу буває продиктованим не випадковостями, а прихильністю до якихось ідей, деталей, бажанням популяризувати важливі, з огляду на час і обставини, думки. Барон К.-Ф. Мозер як видавець «Patriotisches Archiv» і «Neues patriotisches Archiv» в своїй літературній діяльності (і в практичній – як управитель справами ландграфині Гессен-Гамбурзької – також) стояв за права і охорону інтересів підданих, домагаючись незалежного від адміністрації суду і свободи совісті. Дослідники творчості К.-Ф. Мозера, відзначаючи вільнодумство і відвертість його політичних трактатів, вказують, разом з тим, на повне відмежування від демократичних ідей кінця XVIII століття.

Перекладові «Государя і міністра» передують «Передмова», у якій Козельський у зв'язку з темою книги виклав деякі свої міркування. Він розпочинає з різкого нападу на розкоші двору і розкоші вельмож, на величезну кількість слуг у знаті, «от чего, чаятельно, во многих столичных городах хлеб и другие надобности бывають дороги». Далі він вимальовує свій ідеал країни трудівників: «Также сказать можно, что всякий человек создан натурально так, что надобно ему есть, пить, прогуливаться, отдохнуть; но ежели он, при всех сих выгодах, добровольно не захочет трудиться, то законным образом можно его к тому и принудить. Все человеческие нужды в разных народах отправляются разным образом. В иных местах все сии нужды весь народ исправлять может умеренно, а в других, напротив того, одна часть народа едят, пьют, веселятся, а о труде не только не заботятся, но еще его и презирают; а другая часть народа работают, и работают без отдыха; каково бы то было в таком народе веселье, ежели б другая беспрестанно трудящаяся часть его не промысляла ему хлеба. Ежели б за такую праздность, неумеренную роскошь и другие излишества и пороки наказываны были виноватые денежным штрафом, то бы через то доходы в областях могли довольно увеличиться праведным и законным образом; но жаль, что противное тому делается на свете, и во многих областях собираются подати с людей за земледелие, художества и другие полезные дела».

Далі Козельський гнівно критикує церковне святенництво і лицемірство, «військове правління» тощо. Врешті-решт він вважає, що право успадкування як привілеїв, так і майна є шкідливим; він виступає проти самої основи класової нерівності суспільства його часу: «Я много раз удивлялся тем человеческим неправым рассуждениям, что они обыкновенно называют таких обладателей неправосудными,

которые за родительские преступления простирают казнь и на детей их, хотя они в том и не имели участия; и такие их жалобы и подлинно справедливы; но когда, напротив того, остается детям богатое наследие после родителей их, которых за важные службы наградили их обладатели, то они от того не отказываются. Ежели подумать чистосердечно о сей поступке, то она не только чудна, но и смешна некоторым образом». Неумеренные «награды» знати идут за счет народа. Все богатства государства уже розданы «предкам». «При таком случае вотще правосудие вопиет награждение заслужившему, казнь заслужившему, а не потомкам его. Когда в какой области монаршее попечение простирается на подданных его так далеко, что дети их обоого пола воспитываются на его иждивении [т. е. он хочет бесплатного и, по-видимому, общедоступного обучения], когда они имеют впредь по своим заслугам верно и правосудно награждаемы быть; когда законы гласят, чтоб всякий человек пользовался таким жребием, который бы не превосходил, ни недостаточен был против его достоинства, то в такой области к чему наследие, к чему приданое!».

Козельський відчуває сам, що його утопія викличе обурення читачів, і додає: «В том я не сумневаюсь, чтоб такие мои рассуждения не тронули кого из моих читателей, хотя они и на возможной справедливости основаны; но ежели они посмотрят на них беспристрастными глазами, то без сомнения увидят и правду и пользу, и в таком случае несравненно большая часть людей, или как прямее сказать, все они были бы гораздо благополучнее обыкновенного».

Не могли не бути відомими Якову Козельському й погляди Мозера-старшого (Іоанна-Якова Мозера, історика-публіциста, професора Тюбінгенського університету (1701-1785), батька К.-Ф. Мозера. Він вважається основоположником науки німецького державного права, позитивного міжнародного права, і, що особливо важливо, – першим з тих, хто принципово нападав на суб'єктивізм і довільність, що панували в цій галузі. Зрозуміло, що так звана «практична філософія» Козельського (юриспруденція і право, які включають і етику як їх органічну складову) у майбутньому вбере в себе передові ідеї як французької, так і німецької теоретичної думки.

Козельський був не тільки перекладачем, але й за власні кошти видавав свої переклади, причому, як про це засвідчують документи, іноді терпів серйозні матеріальні збитки, пов'язані з оплатою друкарських витрат. Однак це аж ніяк не зупиняло його прагнення долучитися до дискусій щодо соціально-політичних проблем, які все більш хвилювали передові кола сучасної йому російської інтелігенції. Український мислитель зовсім не байдужий до того історичного матеріалу, який перекладав на російську мову. Передмови та зауваження, якими він супроводжував

переклади, дають не лише загальну оцінку твору, але й дозволяють висловити власні судження та думки щодо розглянутих проблем, колізій, фактів, стаючи, по суті, його своєрідним співавтором. Розглянуті ж в сукупності, перекладні твори нашого співвітчизника дозволяють дослідникові оцінити той гуманістичний потенціал переконань та поглядів філософа-просвітника, який дозволить Козельському вибудувати досить цілісне та глибоке за змістом явище – його працю «Філософічні пропозиції» (1768).

Історичний матеріал, навколо якого зосереджені думки Козельського, дає йому можливість висловитися з приводу важливих питань. При цьому перше, що впадає у вічі дослідника його творчості – яскраво виражена гуманність як найвищий і непорушний принцип оцінок вчинків та мотивів, явищ соціальної дійсності. За зміною історичних подій, котрі, в традиціях свого часу, розглядаються офіційними істориками через призму діянь видатних особистостей, Козельський намагається розібратися в їх справжній суті, дати моральну оцінку подіям минулого, винести з історії ті моральні уроки, які повинні бути враховані в інтересах блага людей.

В примітках до Історії датської Гольберга домінує один важливий для розуміння Козельського як вченого-просвітителя мотив: у переважній більшості досвід історії є морально-негативним, майже завжди добро терпить поразку у боротьбі зі злом. Прославлені істориками «видатні особистості» – королі, князі церкви, герої – насправді були тиранами, часто-густо моральними збоченцями, штовхаючи людей на братовбивство, кровопролиття заради їх честолюбних планів. Козельський підмітив, що за плином часу відбувається не тільки певний прогрес цивілізації, але й суспільні вади, пороки не менш успішно «вдосконалюються». Посилаючись на досвід середньовічної Данії, перекладач Козельський наводить такий приклад: тоді ніхто не поважав ті принципи, які «не хаживали на добычу». Тому не варто дивуватися сьогодні «сему странному и вредному обычаю», якщо він «и ныне в силе» [1], – заявляє він. І відразу ж підкреслює: «Нынешний свет, как не хвастает себя политическим, однако он неважное перед прежними временами получил, да получил ли приращение в добродетели; а разность только в том, что теперешние люди не так просто, как прежние, а искуснее обижают своих ближних» [1]. В минулі часи датський король Регнер, не наситившись «геройством у кровопролитті своїх підданих», став «еще искать себе той чести, чтоб история его прославляла разорителем и других неповинных народов» [2], а король Канут, якого придворні історики називали «великим», відмовився від поединку з королем Англії, бо «для собственной своей пристрастной надобности», а насправді малодушно, послав «на жертву погибели» [5] інших.

Ще однією темою, яка дозволяє Козельському висловити власну позицію (часто відмінну від думок автора оригіналу перекладного твору), є сфера церковної історії – область, яка найтісніше пов'язана з релігією, її принципами та особливостями взаємодії з іншими чинниками духовного життя та історії громадянської. Радикального вільнодумства у цей період, звичайно, у Козельського не було, і тут ми цілком погоджуємось з тезою В.Дмитриченка стосовно того, що «на той час у його [Козельського – М.З.] світогляді ми маємо лише зародки матеріалізму та релігійного скептицизму і демократичних просвітительських ідей» [10]. Принципи християнства, моральні основи християнської релігії для майбутнього автора «Філософічних пропозицій» мають ще високу позитивну значимість. Ось чому ми зустрічаємо у нього розрізнення християн «прямих» від християн «титулярних», «християнніших» королів тощо, думки про подвійну мораль церкви, коли мова йде про матеріальні зиски. Коментуючи, скажімо, паломництво короля Канута до Риму з багатими дарами на користь церкви, Козельський іронізує: «Бог знает, как показались святому апостолу Петру сии подарки, выжатые из чистой человеческой крови» [7]. Не менш гострими є зауваження щодо «прощення» короля Канута за вбивство полководця Ярла Ульва, куплене за кругленьку суму: «Вот какое наказание за несправедное убийство, и ежели почесть его за довольное, то никакому честному человеку нельзя жить на свете. И похоже будет на то, будто бы Бог не знал, что одному легко было дать излишнее, и что другому несносно было лишиться своего» [6].

Категорично неприйнятною для мислителя є політика «подвійних стандартів» щодо можновладців, які «святими вчинками» могли «відмолити» будь-які злочини по відношенню до безневинних людей, у тому числі й нехристиян. «Здається, що більше було б святості у тому, – пише Козельський з приводу оцінки Гольбергом як «святого вчинку» побудову загарбником графом Адольфом монастиря на честь перемоги, – щоб не нападати на безвинних людей війною, аніж будувати монастирі» [4]. І взагалі, коли мова йде про війни «за віру», хрестові походи (Козельський їх кваліфікує як «чародійні війни»), наш філософ і перекладач дуже чітко і різко позиціонується з такими оцінками: «Сия заразительная и лишаящая человеческий род здравого разума язва наполняет все века и времена разорением, воздыханием, слезами и рыданием». Ці «чародійні війни», – продовжує Козельський, – призводять до того, що «великое множество неповинных людей, для отмщения за неудовольствие, и часто мнимое малого числа других, жертвуют пролитием своей крови и потеряннем живота» [3]. На його думку, головними ініціаторами та винуватцями так званих «війн за

віру» є ієрархи католицької церкви, а також належні до далекого минулого датські «обладатели», хоча ми розуміємо, що ця критика була цілком відповідною до часу та обставин російської дійсності XVIII століття, і що глибинний сенс і задум приміток Козельського полягав у прагненні в діалозі з читачами-сучасниками висловитись стосовно світських і духовних гнобителів народу взагалі.

Ці перші висловлювання з соціальних та політичних питань засвідчують пошук Козельським того позитивного суспільного ідеалу, який згодом, у «Філософічних пропозиціях», дозволить вибудувати теоретичні підвалини і досить цілісну конструкцію демократичного напрямку в історії соціально-політичної думки в тогочасній Російській імперії.

Характеристика цього процесу буде далеко не повною, якщо ще раз не повернутися до трагедії Отвея «Заколот проти Венеції» (в оригіналі – «Врятована Венеція або розкрита змова»). Сюжет трагедії пов'язаний з інспірованим із зовні венеціанським повстанням 1618 року, успіх якого за вдалого розвитку подій міг означати для Венеціанської республіки загрозу австро-іспанського владарювання. Як зазначають дослідники [11], переклад на російську мову Козельський робив з німецького видання трагедії «Das gerettete Venedig» (1755), дещо змінивши назву твору.

У зверненні до читача Козельський зазначає, що зміст твору йому дуже сподобався і що «автор сей трагедии положил во многих её местах весьма хорошие мысли, которые примечания охотного читателя стоят» [12]. Примітки Козельського засвідчують його співчутливе ставлення до повсталих венеціанців та їх керманців проти тиранічної влади аристократичного сенату. Враховуючи те, що повсталі венеціанці наділялися автором героїчними рисами і високими уявленнями про мораль, честь та обов'язок, а тирані-сенатори змальовувались як цілковиті негідники – носії віроломства і злочинів, – все це, на думку перекладача, й повинен був «запримітити» «охотний читатель».

Шістдесяті-вісімдесяті роки вісімнадцятого століття знаменні тим, що на заході Європи наступала епоха ліквідації феодалізму. Передові кола французької буржуазії готові були об'єднатися з народними масами у боротьбі проти цього спільного ворога. На арену історії виходить плеяда письменників, публіцистів, серед них – вже названі мислителі – «філософська совість» Європи – Вольтер, Дідро, Гольбах, Руссо, які ставлять своїм завданням просвітницькими засобами (а найрадикальніший і найдемократичніший у політичному сенсі серед них – Жан-Жак Руссо – й революційними) підготувати народ до знищення феодальної деспотії.

Основи філософського й політичного вчення просвітників, нехай і в поміркованій інтерпретації, проникали у викладання урядових навчальних

закладів, кадетських корпусів, Московського та Петербурзького академічного університетів. Вільнодумство проникало навіть у колах наближені до трону: в журналі «Невинное упражнение» (1763), який видавався приятелькою Катерини II К.Р.Дашковою, друкувалися уривки книги Гельвеція «Про розум». Граф П.С.Потьомкін перекладав Руссо, зокрема, його міркування про причини нерівності і про науки і мистецтва і «Нову Елоїзу».

Бажаючи створити у своїй країні ілюзію освіченої монархії, Катерина II, вступивши на трон у 1762 р., була змушена рахуватися з тим, що просвітницький рух в Росії був вже у повній силі, протидіяти йому було вже неможливо. Ось чому вона прагнула заручитися підтримкою Вольтера, Дідро, Даламбера, Руссо. Та практика російської імператриці взагалі повністю розходила з її «вольтер'янськими» деклараціями, а іноді доводилося використовувати й більш витончені технології задля того, аби вільне слово і вільна думка не стали надбанням широкого загалу людей.

Так, у 1767 році в Москві було видано три томи «Перекладів з Енциклопедії», тобто вибраних статей, перекладених із знаменитого видання Дідро і Даламбера. Учасниками видання, перекладачами були придворні Катерини II (Андрій Петрович Шувалов, Олександр Ілліч Бібіков та ін.), а також літератори з оточення директора Московського університету Хераскова (сам Херасков, Ржевський, брати Нарішкіни, Домашев та інші). Поза всяким сумнівом, «Переклади з Енциклопедії» виходили за вказівкою Катерини. Що ж увійшло до числа обраних для перекладу матеріалів? В основному, це були статті на нейтральні теми: «Словопроизведения», «Наррация», «Одежды римлян», «Гамак», «Баня», «Желчь» тощо, і лише декілька статей іншого характеру: «Право естественное», «Экономия», «Нравочение». Мабуть, саме ця видимість «вільнодумства» влади, фактична фальсифікація видання «Перекладів з Енциклопедії» та його пропаганда в журналі Катерини II «Всякая всячина» спонукала Я.П.Козельського, ніби у відповідь, виступити з двома томами: «Статьи о философии и частях её из Энциклопедии, переведённые надворным советником Яковом Козельским» (1770). На протигагу офіційному виданню, Козельський дає зовсім інший відбір статей з «Енциклопедії». Перший том його роботи включає статті загального характеру, але насамперед ті, які мають принципові установки знаменитого видання французьких просвітників: «Філософія», «Філософ», «Філософський розум», «Логіка», «Діалектика», «Метафізика», «Богослов'я» та ін. У другому томі дано звід статей на юридичні теми та статті про політику.

Підсумовуючи ранній період формування філософської системи Якова Павловича Козельського, зміст його перекладацької творчості у 1764-1770 роках, можна безсумнівно стверджувати

наступне: ми бачимо спробу вийти за рамки пануючої ідеології, задекларувати свою громадянську позицію та світоглядно-теоретичні принципи. І хоча на цьому шляху здійснено лише перші кроки і думки філософа ще мають розрізнений та фрагментарний характер, цілком очевидним є той факт, що український мислитель перебуває вже на порозі створення досить цілісної та органічної філософської та соціально-політичної концепції.

Посилання

1. [Гольберг]. История датская. – Ч. I. – С. 126. – Прим. 6.
2. [Гольберг]. История датская. – Ч. I. – С. 132. – Прим. 7.
3. [Гольберг]. История датская. – Ч. II. – С. 205. – Прим. 36.
4. [Гольберг]. История датская. – Ч. II. – С. 230. – Прим. 38.
5. [Гольберг]. История датская. – Ч. II. – С. 35. – Прим. 14.
6. [Гольберг]. История датская. – Ч. II. – С. 50. – Прим. 19.
7. [Гольберг]. История датская. – Ч. II. – С. 59. – Прим. 22.
8. Die Philosophie in Russland. Studie von Jakov Kolubowsky. – St. Petersburg, 1893. – s.5.
9. Горський В.С. Історія української філософії: Курс лекцій. – К., 1996. – С. 110.
10. Дмитриченко В.С. Суспільно-політичні погляди Я.П.Козельського. – К., 1957. – С. 8.
11. Коган Ю.Я. Просветитель XVIII века Я.П.Козельский. – С. 50-51.
12. Козельский Я.П. «Возмущение против Венеции». Звернення до читача. – СПб., 1764.
13. Козельский Я.П. Предисловие и примечания к переводу «Истории датской» Голберга // Избранные произв. Русских мыслителей второй половины XVIII века. – Т. 1. – Госполитиздат, 1952. – С. 411-427; Козельский Я.П. Предисловие к переводу книги Мозера «Государство и министр». – Там само. – С. 637-644.
14. Радлов Э.Л. Очерки истории русской философии. – Пг, 1920. – С. 9.
15. Энциклопедический словарь. Издатели Ф.А.Брокгауз и И.А.Ефрон. – СПб., 1893. – Т. 17. – С. 119-120; 1895. – Т. 28. – С. 586-587.